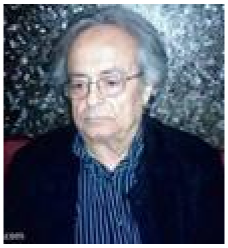

ئەدۆنیس:
لە وڵاتی ئێمە رۆشنبیریی دۆزەخێکە لە وشە

و:عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

*ئەگەر لە کتێبە نوێیەکەتەوە "ژینگەی رەش"دەستمان بە گفتوگۆ کرد، لێرە ئەوەی گومانی تیدا نییە ئەوەیە کە ناونان بەکردەی خۆی هەڵساوە، بەڵام ئایا ئەو ناوە هەر یەخەی دەوروبەری عەرەبی دەگرێ، یان دەچێتە ژینگەیەکی گەورەترو یەخەگیری هەرێمەکانی دیکەی دنیای ئەمڕۆش دەبێتەوە؟ ئایا ئەو ناونانە لەو جوگرافیایە دەردەچێو دەچێتە هەرێمەکانی دیکەی تایبەت بە مەسەلە ئایینییەکانو ناسنامەو کەلەپورو.......هتد؟

-دەلالەتی ئەو ناونانە لە ژینگەی عەرەبیدا دەخولێتەوە، بەڵام هەڵبەتە بەپێی مەودای هەژموونی دەرەوە بۆ ژینگەکانی دیکەش درێژبوونەوە، یان گەیشتنو کارلێکەری هەیە. پرنسیپی ئەو ناونانە رەخنەییە: پرسکردنو کۆشش کردنە لە تەواوی پانتاییە جیاوازەکانی رۆشنبیریو ئایینیو هونەری بە کۆنو نوێوە.

*تێبینی ئەو کتێبە خوێنەر دەخاتە بەرامبەر کۆمەڵێك بابەتی نوێ کە رەگو ریشەی کۆنی هەیە، لەوانەش خوێندنەوەی دەقی ئایینی، پەیوەندی لەگەڵ زمان، پەیوەندی لەگەڵ ئەویدیکە، قەیرانی ناسنامە، خود، تیرۆر، پەچە، داگیرکردنی عیراق، تەکنیکاری، گلۆبالیزم، پەیوەندی خۆرهەڵات بە خۆرئاوا، زۆری دیکە. ئایا پێتوانییە دەستبردن بۆ ئەو مەسەلانە بەرەو پرسیارگەلێکمان دەگەڕێنێتەوە کە پێشتر هەر لە سەدەی بیستەمەوە دەستی بۆ براوەو هەتا ئەمڕۆش لە دووبارە خستنەرووی نەبووینەتەوە؟.

– ناکرێ لەمەسەلە سەرەکییەکان جیاببینەوە، دەبێ بەردەوام بەرجەستەیان بکەین تاکو بە شێوەیەکی یەکجارەکی چارەسەریان بۆ دەدۆزینەوە، ئەگەرچی چارەسەری یەکجارەیەکی هەر تەنها لە ئایینو فیکری ئایدۆلۆژیو مەزهەبیدا نەبێ دەست ناکەوێت.

هەموو ئەو شتە کەینونییانەی وەك زمانو پیناسەو تەکنیكو سروشتو خۆشەویستیو مردنو هونەر........هتد فیکر ناتوانێ لە خستنەرووو دووبارە خستنەروویان واز بهێنێ.

راستە وەك ئاماژەت بۆ کرد زۆر لەو مەسەلانە چەندان جار خراونەتە روو، بەڵام مەسەلەکە ئەوەیە کە بە شێوەیەکی قووڵ نەخراونەتە روو، بەڵکو وەك بیروباوەڕ قسەی لێکراوە، مەبەستم ئەوەیە کە بە شێوەی ئایینی یان ئایدیۆلۆژی–سیاسی خراونەتە روو، هەرگیز بەشێوە فیکری– فەلسەفی بەرجەستە نەکراون. بۆ نموونە با مەسەلەی ئایین وەرگرین، ئەو مەسەلەیە هەر تەنها لەرووی زانستی–سیاسییەوە لێکۆڵینەوەی لەبارە کراوە، بەرزترین شتێکیش لەو مەسەلەیە کە پێی گەیشت بن خۆی لە گوتەزای جیاکردنەوەی ئایین لە دەوڵەتدا هەڵدەگرێتەوە. بەڵام خودی ئایین بەو وەسفەی کە شێوەیەکە لە شێوەکانی مەعریفە، یان بەرزترین شێوە وەك هەندێ دەڵێن، یان بەو شێوەیەی کە سروشو پەیامبەرییە هەرگیز قسەی لێنەکراوە. توێژینەوەی فیکری لەبارەی ئایین هەر تەنها لە پراکتیزەکردنو پرۆسیسەکردنی ئاییندا کورت ناکرێتەوە، بەڵکو دەبێ دەست بۆ ئەسڵەکەی ببردرێت، بۆ ماناو مەبەستەکەی بگەڕێینەوە، هەروەها زەرورەتی چۆنێتی پێویستبوونی ئێمە بە ئایینەوە، یان چۆن دەیخەینەروو، ئایا بەراستی مەعریفەیە، پاشان پەیامبەرێتی مانای چییە...هتد هەموو ئەوانەش مەسەلەی بنەڕەتینو هەندێ لە پێشینانمان

لێکۆڵینەوەیان لەبارەوە کردووە، کەچی بیریارانی ئەمڕۆ پشتگوێیان خستوون، یان لە وروژاندنی خۆیان بەدوور دەگرن، هەموو ئەوانەی خەریکی ئەو مەسەلانەن بەبێ جیاوازی هیچ ئاکامێکیان بەدەستەوە نەداوە، تەنها دەکرێ وەك فوقەهای نوێ سەیریان بکەینو توانای فیکرییان خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە ئایین گەورەیە، بەڵام ئەو تەئویلە باوەی کە بۆ ئایین دەیکەن خراپە، ئەوەتا ئێمە تەئویلی دروست پێشکەش بە ئایین دەکەین، بەقەد ئەوەی بچێتە بواری رەوادان یان فیقهەو هتد دەچێتە خانەی فیکرەوە، ئەوەی لە باری فیکری-مەعریفی لەسەر ئایین دەگوترێ دەشێ لە بارەی زمان، ناسنامە، پەیوەندی بە ئەویدیکەوە بگوترێت، وەك چۆن دەشێ لە بارەی خودی شیعریشەوە هەمان شت بگوترێت. ئێستای فیکری عەرەبی رەگو ریشەی نییە، کەواتە بۆیە هیچ شتێکی نوێ پێشکەش ناکات، ناچێتە دووتوێی بزاڤی فیکری مرۆیی داهێنەرانەوە.

*لەو کتێبە دەڵێیت: "گرفتی حەقیقی لەخوێندنەوەی ئەو زاراوەیەوە دەست پێدەکات کە بە (فەندەمینتال-ئسول) ناو دەبرێت، خوێندنەوەی رەخنەیی نەك خوێندنەوەی ئەو خوێندنەوانەی کە لە کۆنەوە بۆ (ئسول) دەکرا". ئەو خوێندنەوەیەی کە تۆ داوای دەکەی (چ لە نێو عەرەبو چ لە نێو ئیسلام) بە ترس دەوره دراوە، ئێمە لەو بارەوە نموونەی زۆرمان لەبەر دەستدایە نە بە مستەفا عەبدولرەزاق دەست پێدەکاو نە لای نەسر حامد ئەبوزێد کۆتایی دێت، ئایا چ وامان لێدەکات بەردەوام ئێمە فەندەمینتال بخوێنینەوە، ئایا گرفتەکە لە بەرەوامیدایە یان لە خودی فەندەمینیتال دایە یان لە دەسەڵاتی خوێندنەوەدایە؟.

-فیکرو هونەر بە دیاریکراوی ترسناکن، چونکە ئەوانە بەهاو بیرکردنەوەو بیروباوەڕو دابونەریتی خوێندنەوە....هتد دەگۆڕن، هەموو فیکرو هونەرێك کە هاوگونجانی دروستکرد گرفتی لێناکەوێتەوە هەروەها (هەستی هاوبەش) یان (عەقڵی هاوبەش) بە دروست ناوی دەباتو پەسەندی دەکات، ئەگەرچی خۆی ئەوە تزۆپکی نادروستییە یان نەخۆشییە. بەهیچ جۆرێك نە فیکرەو نە هونەرە بەڵکو (رەوای-حەلالی) ئەویدیە. بۆ زانین عەبدولرەزاقو ئەبوزێد بەوە ناویان دەبردرێت کە شتێکیان خستۆتە روو، بەڵام وەك چوونە ناخی مەسەلەکان بە قەد ئەوانەی پێش خۆیان جەربەزییان نەنوواندووە، هیچ شاعیرێکی بیرکەرەوەی سەردەم نابینم کە بە زمانی (ئەبو عەللای مەعری) رەخنەی لە ئایینو بەها ئایینییەکان گرتبێ. فیکری بێ ترس بوونی نییە. لێرەوەیە کە دەڵێن کۆمەڵگای عەرەبی بەبێ فیکر دەژی، کۆمەڵگای عەرەبی لە رێگەی دەسەڵاتە ئایینییە-سیاسییەکەیەوە دەگوازرێتەوە، بێ ئەوەی بە ئازادی بخوێنێتەوە، بێ ئەوەی بە ئازادی بیر بکاتەوەو بنووسێ، بێ ئەوەی بە ئازادی گفتوگۆ بکات، کۆمەڵگای عەرەبی گۆمەڵگایەکە بە سەر رۆشنبیرییدا دەسەپێنێ کە لە زۆنگاودا بژی. بەمجۆرە رۆشنبیریی لە وڵاتی عەرەبیدا بە زیندان دەچێ-وەك دۆزەخێکی سیخناخ بە وشەو دەنگ، یان وەك بیابانێك کە هیچ مێرگی تیا بەدی نەکرێ.

*تۆ وەك پرۆژە سەیری ناسنامە دەکەیت(پێتوایە لە کارو داهێنانو کارلێکردنو گفتوگۆوە بونیاد دەنرێ) بە مانایەك لە ماناکان ناسنامە لای تۆ مۆرکێکی گەردوونی هەیە، ئەوە کورت دەکەیتەوەو دەڵێی (رەنگە ئاواتی خود لە رابردوودا هەر ئەوە بوو بێ، بەڵام بە دڵنیاییەوە ئەمڕۆ ئاواتی بەرزی خود دەکرێ ئەویدیکە بێ). ئایا ئەو قسەیەت لەگەڵ فیکرو چەمکەکانی سێنترالییەت بە هەموو هەرێمو رەنگەکانو تیزەکانی ململانێو توونديدا بەریەك ناکەون، کە لە دنیای ئەمڕۆدا کار دەکەنو لەئاراستەکردنی سیاسەتە ئیمپراتۆرەکەدا بەرجەستە دەبێو پرۆژە کۆنو نوێیەکانی پێ جێ بە جێ دەکەن؟.

-سێنترالییەت؟ نموونەیەکی سێنترالییەتم بدەیە کە لە سەرووی هەستی (سێنترالییەت)ی عەرەبییەوە بێ: (بەرێزەکان)، (مامۆستاکان)...هتد. ئێمە بەردەوام بە هۆی لاوازیو ئیفلیجی خۆمانەوە وەهم دروست دەکەین، ئینجا بەراستیان دەزانین، مەسەلەکە لە (سێنترالیەت)و (بەیەکداچوونی ژیارییەکان).......هتد نییە، بەڵکو مەسەلەکە مەسەلەی ئادەمیزادە داهێنەرەکانە، ئەوانەی کە دنیا بونیاد دەنێنەوەو دەیگۆڕنو پێشەوایەتی دەکەن، لەگەڵ ئەوانەی کە هیچ ناکەن، دەچنە ناوەوەی خۆیانو ئاخ هەڵدەکێشن، خۆیان بە خۆشگوزەرانییەوە بەستاوەتەوە بێ ئەوەی ئاسۆیان دیار بێ، بێ ئەوەی جگە لە کۆکردنەوەی سامان هیچ ئامانجێکیان هەبێت.لێرە بە مانا رۆشنبیریو مرۆڤایەتیەکە هیچ سامانێك لە دنیادا لەوە نزمترو دەبەنگتر نییە، لەوەی کە لەبەر دەستی عەرەبدایە.

بەر لەوەی قسە لە (بەدرەوشتی ئەویدیکە) بکەین، پێویستە کار بۆ لەریشە هەڵکێشانی بەدرەوشتی خۆمان بکەین، چونکە لەبیرکردنی خۆمانو (بەدرەوشتی خۆمان) تەواو لە راژەی ئەویدیکەدایە، (هێرشەکەیان) بۆ سەرمان بەهێز دەکات، گرفتەکە یەکەمین جارو دواین جار لە خۆمانە لە سیاسەتی خۆمانو رۆشنبیریی خۆمانەوەیە، لە خودی بە مرۆڤبوونی ئێمەدایە. هەموو دەستەواژەکانی وەك (داگیرکەر) (ئیمپریالییەت)و (بەیەکداچوونی ژیارییەکان)و (سێنترالیەتی ئەوروپایی)....هتد بوونەتە هۆی دابەزینو دواکەوتنو نەزانینو بێگاریو نەخوێندەواریمان، ئەو دەستەواژانە وایان لێهاتووە عەقڵییەتێکمان لا بچەسپێننو دابین بکەن کە عەقڵییەتی دواکەوتنە، هەروەها ئەگەر (رۆشنبیرییەك) لای ئێمە بێ توانایيو پاشکۆیەتی برەو پێبدات ئەوە بەو مانایە نییە کە (بێگانە) دوژمنی یەکەممان بێ، بەڵکو بەو مانایەیە کە عەرەب بۆخۆی دوژمنی یەکەمی عەرەبە.

*لە لێکۆڵینەوەو هەوڵە نوێیە رەخنەییەکانی عەرەبی بە شێوەیەکی گشتی لە دەستبردنیان بۆ شیعرو بە تایبەتی بۆ شیعری ئەدۆنیس سێ شێواز هەڵدەگرینەوە، (محەمەد میفتاح) لە کتێبەکەی (چرای چەمکەکان: رەخنەی مەعریفیو شەڕە شیر) لەوەی کە بە رەخنەی مەعریفی ناوبراوە دەستی داوەتێ، هەروەها (عادل زاهیر) لە کتێبەکەی (شیعرو وجود) لە تەئویلی فەلسەفییەوە بۆی چووە، وەك چۆن (عەبدوڵلا غوزامی) لە کتێبەکەی (رەخنەی رۆشنبیریی) لە رەخنەی رۆشنبیرییو گوتەزای نەسەقو نێرایەتییەوە قسەی لێکردووە.

ئایا ئەو خوێندنەوە رەخنەییانە توانیوویانە رەنگدانەوەی ئەو لێکۆڵینەوە رەخنەییانەی ئەوچارەگەی دوایی سەدەی بیستەم بنو لە چوارچێوەی قوتابخانە کەڵەکە بووەکان دەرباز ببن، یان نەیانتوانیووەو لە نێو هەمان شێوازدا ماونەتەوە؟

–زۆر بە داخەوە کە من هەتا ئێستا کتێبی مامۆستا (محەمەد میفتاح)م نەخوێندۆتەوە، زۆر رێز بۆ نووسینەکانی دادەنێم، هەڵبەتە ئەو درێخییە لە مندایەو دانی پێدادەنێم، بەڵام لەو کتێبانەیە کە لەو زووانە بەرنامەم بۆ خوێندنەوەیان داناوە.

بەڵام مامۆستا (عەبدوڵلا غوزامی) کە دووبارە رێزم بۆ بەرهەمەکانی هەیە، لەبۆچوونەکانیو هەروەها بە تایبەتی لە تێگەیشتنی بۆ شیعر من بە تەواوی لەگەڵی جیاواز دەکەومەوە. (رەخنەی رۆشنبیریی) ئەو لە جەوهەردا ناونانێکی دیکەیە بۆ رەخنەی مارکیسی بە سادەکراوییەوە، واتە رەخنەیەکی راستەخۆو بە ئایدیۆلۆژیا کراوە، کە نایەوێ شیعر لە رێگەی شیعرەوە تێبگات، بەڵکو دەیەوێ بە هۆی دەوروبەریو بە هۆی ئەوەی لە دەرەوەیدایە تێیبگات، ئەوەش بەتایبەتی لە پرۆسیسەکردنی جیدانۆفیو ستالینییەکەیدا دەردەکەوێ، ئەوە رەخنەیەکە بە ناوی (دەرەوە) واتە:ئێمە، گەل، جەماوەر، کۆمەڵ... قسە دەکات. رەخنەیەکە بە ناوی (منی دەرەوە) پەیوەستبوون، ئایین، سیاسەت، ناسیونالیزم.....هتد دەدوێ. هەموو ئەوانەش لە چواچێوەدانان زێتر نییە، رەخنەی شیعریش رەخنەی چوارچێوە نییە، بەڵکو گەیشتنە بە جولەی هونەریو مەعریفی ناوەوەی شیعرو رەهەندەکانی، مامۆستا غوزامی لە گوڵدا بۆنەکەی نابینێ، بەڵکو هەر تەنها بەبینینی گوڵدانو پەینەکەی بەسەی لێدەکات. ئەو یەکەمجار بە کوشتنی شیعرو شیعرییەت دەستپێدەکات، دەقی شیعری بەرەو (بەڵگەنامە)ی کۆمەڵایەتی دەگوازێتەوە. بەمجۆرە خودێتیو تاکێتی تێکەڵ بە یەکتر دەکات، لە نێوان نێرایەتیو ناوکۆییە هۆزایەتی–بەدەوییەکە هیچ پەیوەندییەك نادۆزێتەوە، هەموو سۆزو خودێتی ناوەوە، واتە هەموو ئەوانەی کە شیعری لە سەر وەستاوە پشتگوێ دەخات. رەخنەیەکە هەر تەنها بە منی دەرەوە، بە منی کۆمەڵگا، بە منی ئینتیما ئایدیۆلۆژیو ناسیونالیو کۆمەڵایەتییەکەوە پەیوەستە، بەڵام منی شیعری منی ناوەوەیە، کەواتە ئەو لەلایەکی دیکە وەستاوەو بیر دەکاتەوە کە لەگەڵ شیعر ناکۆك دێتەوە. ئەگەر تازەگەری شیعری لای عەرەب لە ماناوە بێ، ئەوە مانا لە شۆڕشی خودییەوە خۆی پەنا داوە، ئەوە تاکێتیو نێرایەتی نییە بە سەر (ئێمە)، (نەتەوە)، (کۆمەڵ)، (حیزب)، (هۆز)، (دەسەڵات)، (بنەماڵە)، چونکە هەموو ئەوانە کەسێتیو خودێتی رەتدەکەنەوە، پاشان هونەرو شیعریش رەتدەکەنەوە. ئەو شیعری هەر تەنها لە دووتوێی (هەستی هاوبەش)دا دەوێ، هەروەها ئەو شیعرەی کە بە شیعری (عەقڵ) ناونراوە یەکێکە لە دەردە بێ دەرمانەکانمان، یان بە کورتی ئەو هەر تەنها ئەو شیعرەی دەوێ کە بەرگری لە کۆمەڵگاو بەرژەوەندی کۆمەڵگا دەکات واتە ئەو شیعرەی کە بە شیعری (عاقڵ) ناودەبرێ، ئەو شیعرەی کە هیچ گرفتێ ناوروژێنێ، بەڵکو بە پێچەوانەوە (کۆمەڵ) و گردبوونەوەی کۆمەڵی لێدەکەوێتەوە، بە تایبەتی گردبوونەوەی (نیشتیمانی).

شیعری بێ نرخ بۆ جەماوەری بێ نرخو مەسەلەی بێ نرخە، لە هەموو ئەوانەدا واپێناچێ (غوزامی) وەك رەخنەگری شیعری بکەوێتەوە، هەتا وەك رەخنەگرێکی رۆشنبیریش ناکەوێتەوە، بە قەد ئەوەی وەك (فەقێیەك)و (رابەری مزگەوتێ) دەردەکەوێ، زۆر شتی دیکە ماوە کە لە لای (غوزامی) لەبارەی رەخنەی شیعریی هەروەها رەخنەی رۆشنبیرییەوە دەگوترێت، کورتییەکەی ئەوەی بە شیعرەوە بەندە، ئەوەیە کە ئەو بە ئامرازو رێبازی ناشیعری قسە لەسەر شیعر دەکات، ئەو لە دەرەوەی شیعرەوە قسە لەسەر شیعر دەکات، نەك لە ناوەوەی شیعر، ئەوەش بەڵگەیە بۆ گەندەڵی رەخنەکەی. بەڵام قسەکردن لە سەر رەخنەی رۆشنبیریی بۆ ئەوانیدیکە کە لەو بارەوە لە من پسپۆرترن هەڵدەگرم.

بەڵام کتێبی (شیعرو وجود)ی (عادل زاهر)ی مامۆستای فەلسەفە لە زانکۆی (نیویۆرك) لە قسە لە سەر کردنی دوودڵم چونکە بە دەوری ئەزموونی شیعری مندا دەخولێتەوە، بۆیە داوای لێبووردن دەکەم کە دەڵێم ئەوە لە رەخنەی شیعری لای عەرەب نموونەیەکی دەگمەنە، ئەوە سەرەڕای ئەوەی کە ئەو رەخنەیەی بە بزاوتی رەخنەی شیعری لە دنیای تازە بەستاوەتەوە، بە تایبەتی وەك چۆن لای هایدگەر بەرجەستەیە، بە هەمان شێوەش بە مێژووی خۆی پەیوەستی دەکات وەك چۆن لە فەلسەفەی عەرەبیش (ئیبن سینا، فارابی، ئیبن روشد) نوێنەرایەتی دەکەن، هەروەها وەك چۆن لە ئەزموونی شیعری (ئەلمعری) نوێنەرایەتی کردووە، ئەو شیعری لە فیکر جیا نەکردۆتەوە، پێیوایە شیعر جوانترینو تەواوترین تەعبیرکردنە لە مرۆڤ .

تێبینی ئەو چاوپێکەوتنە لە لایەن (عومەر کوش)ی نووسەر سوری **2005/5/16** سازکراوە

حوار العرب عدد **11** /تشرين الاول/**2005**

لە ئینتەرنێتەوە وەرگیراوە– بڕوانە:**www. arabthought.org**